

Antikvarisk konsekvensbeskrivning avseende förslag till ny detaljplan för Ledarö 3 i Farsta, Stockholm

Bakgrund

Fastighetsägaren Olov Lindgren AB utreder möjligheten att uppföra kompletteringsbebyggelse inom fastigheten Ledarö 3. Stadsbyggnadsnämnden har 2020-11-26 beslutat att ett planarbete ska inledas, med syfte att tillskapa tillgängliga bostäder, något som idag saknas i området. Som en del av utredningen har ett förslag till en ny detaljplan tagits fram och förslaget ska gå ut på samråd.

Om denna handling

Denna konsekvensbeskrivning, som baseras på samrådsförslaget, beskriver:

- o vilken inverkan förändringen skulle få på stadsbilden och hur den förhåller sig till Farsta stadsplanstruktur,
- o hur de föreslagna kompletteringarna skulle påverka kulturvärdena hos bebyggelsen i närmiljön,
- o hur förslaget till ny detaljplan hanterar kulturvärdena hos den berörda fastigheten.

Förutsättningar för konsekvensbeskrivningen

Som kunskapsunderlag för bedömningarna ligger den kulturmiljöanalys som Wenanders Byrå upprättat, daterad 2021-01-29.

Som bedömningsunderlag för konsekvensbeskrivningen ligger den gestaltningsbilaga som hör till samrådshandlingen för den föreslagna detaljplanen. Dock har eventuella förändringar av planlösningarna i befintlig bebyggelse inte granskats, annat än i det norra hörnet som berörs av tillbyggnaden i norra hörnet. Gestaltningsbilagan är upprättad av Vardag arkitekter och daterad 2021-02-18.

Författningsskydd och kulturhistorisk klassificering

Enligt Riksantikvarieämbetets "Fornsök" finns **inga registrerade fornlämnningar eller andra kulturhistoriska lämningar** i det berörda området.

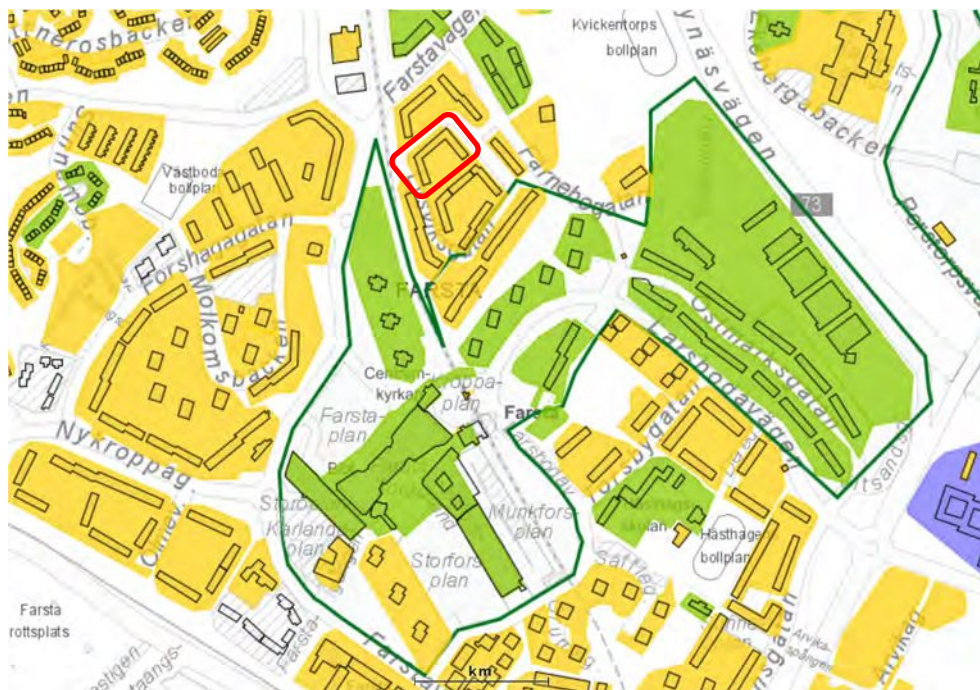
Den gällande detaljplanen, stadsplan Pl 5021, antagen i oktober 1956, innehåller **inga planbestämmelser som skyddar eller reglerar hanteringen av fastighetens kulturvärden**.

Ledarö 3 är **gulklassad av Stockholms stadsmuseum**, vilket innebär att bebyggelsen inom fastigheten har positiv betydelse för stadsbilden och/eller ett visst

kulturhistoriskt värde. Enligt kulturförvaltningens remissvar motiveras klassificeringen med att:

... anläggningen som Ledarö 3 ingår i utgörs av ett större sammanhängande område med tydlig 1950-talskaraktär med traditionella putsade trevåningslameller med liten centrumbildning. Lamellerna är anpassade efter terrängen och skapar rumsbildningar. Gårdarna har asfalterade gångar, lekplatser och bevarad varierad mark och växtlighet av skogskaraktär. Enligt motiveringen har området, trots förändringar, som helhet en bevarad karaktär.

Fastigheten ingår i kransbebyggelsen runt Farsta centrum, ett område som Stadsmuseet pekat ut som en kulturhistoriskt värdefull miljö där särskild uppmärksamhet behöver ägnas åt kulturhistoriska värden. Motiveringen till utpekandet baseras på att Farsta centrum är en viktig del av Stockholms planeringshistoria och del i ABC-stadens grundidé med arbete, bostad och centrum. Kvarteret Ledarö ligger alltså utanför det utpekade området, men utgör samtidigt dess "fond och port".

Utsnitt ut Stockholms stads kulturhistoriska klassificeringskarta över Ledarö 3 och dess närområde med Farsta centrum. Den aktuella fastigheten är gulklassad av Stockholms stadsmuseum, stadens kulturmiljöexpertis, och den ingår i kransbebyggelsen runt det kulturhistoriskt värdefulla Farsta centrum. Ledarö 3 är inringad med rött.

Källa: http://kartor.stockholm.se/bios/dpwebmap/cust_sth/kul/klassificering/DPWebMap.html.

Planområdets och dess närmaste omgivnings kulturhistoriska karaktär¹

I Stadsmuseets (odaterade) informationsfolder² om Farsta beskrivs stadsdelen som:

Stockholms expansion under 1940- och 1950-talen inspirerades till stor del av den engelska grannskapsplaneringen med ledord som Neighborhood planning och Community centers. Denna växte fram ur funktionalismen men baserades även på sekelskiftets trädgårdsideal där bostäder, arbetsplatser och social service integrerades i mindre enheter. Tanken var bl.a. att främja social gemenskap och forma den demokratiska medborgaren. Bebyggelsen utgörs i stort av funktionalistiskt präglade lamellhus men nu i ett mer varierat planmönster, med byggnaderna grupperade kring gårdar.

Farsta utgör en milstolpe inom svensk stadsplanering. Erfarenheterna från Vällingby anpassades i Farsta till den allt starkare tron på bilismen, vilket påverkade såväl planarbete som arkitektur. Stadsdelen präglas av folkhemsarkitekturens tänkande med bostäder i grannskapsenheter, anpassat till terrängens förutsättningar. Utifrån Farsta centrum har bostadsbebyggelsen grupperats med allt lägre och lägre höjder – alltifrån de höga punkt- och skivhusen vid centrum, till trevånings lamellhus och längst ut radhus.

I Stockholms stadsmuseums bebyggelseinventering från 2005 beskrivs kvarteret Ledarö (som helhet) som:

Anläggningen utgörs av ett större sammanhängande område med tydlig 1950-tals karaktär med traditionella putsade 3 våningslameller med liten centrumbildning. De är anpassade efter terrängen och rumsbildningar. Gårdarna har asfalterade gångar, lekplatser och bevarad varierad mark och växtlighet av skogskaraktär. Ledarö 1 är ritad av arkitekten Stig Dranger. Ledarö 2 av arkitekten Nils Hjelm. Ledarö 3 av arkitekten Archibald Frid. Husen uppfördes under andra hälften av 1950-talet. Anläggningen inringas av Lysviksvägen och har sin utfart till Färnebogatan i nordöst. Trots förändringar har området som helhet bevarat 1950-talskaraktär.

Baserat på ovanstående bakgrundsbeskrivning om stadsdelens tillkomst och kvarterets kulturhistoriska karaktär, i kombination med att bebyggelsen är så pass välbevarad, kan fastighetens kulturvärden beskrivas enligt nedan.

- *Ledarö 3 är en del i den kulturhistoriskt mycket värdefulla stadsplanestrukturen i Farsta, liksom en del av berättelsen om uppförandet av folkhemmet i det efterkrigstida Sverige. Fastigheten är visserligen en mycket liten del av Farsta som helhet, men tillsammans med anslutande fastigheter och omgivande kvarter utgör bebyggelsegruppen en sammanhållen stadsbyggnadsstruktur inom Farsta. Som en del av hel-*

¹ Detta kapitel är hämtat från kulturmiljöanalysen.

² Foldern finns att ladda ner från Digitala stadsmuseet.

heten besitter den enskilda fastigheten Ledarö 3 **stadsbyggnadshistoriska och arkitekturhistoriska värden.**

- *Gestaltning och dispositionen av mark och byggnader inom Ledarö 3 är tidstypisk och mycket karaktäristiskt för 1950-talets folkhemsbygge. Bebyggelsen inom fastigheten kan tyckas vara alldaglig och därför kanske ointressant, men utformningen är välstuderad på ett för tiden typiskt vis. Sättet som området är disponerat på, berättar om samhällets strävan efter den goda bostaden för den stora massan. Fastigheten (liksom de anslutande fastigheterna och omgivande kvarteren), besitter därför **samhällshistoriska värden.***
- *Såväl byggnad som markbehandling, inklusive växtmaterial, inom Ledarö 3 är mycket välbevarade, faktiskt till den grad att bebyggelsemiljön skulle kunna fungera för inspelning av en film, där innehållet utspelar sig på 1960-talet. Det gör att fastigheten besitter **hög autenticitet.***

Nedan beskrivs de kulturhistoriskt värdefulla karaktärsdrag, utblickar, siktlinjer, park- och landskapselement samt exteriöra byggnadsutformningar som är viktiga att värna inom och i nära anslutning till fastigheten, i samband med en fastighetsutveckling. (Observera att den höga bevarandenivån hos den befintliga byggnaden inte listas som ett värdefullt karaktärsdrag nedan, detta eftersom den tänkta kompletteringsbebyggelsen inte kommer att påverka de befintliga byggnaden annat än i dess norra hörn.)

- Fastighetens gestaltningsmässiga samspel med den omgivande bebyggelsen uppförd av andra aktörer, men genom hård styrning ändå med en samordnad gestaltning. Ett övergripande karaktärsdrag är hur de trevåniga lamellhusen placerats ut i naturlandskapet och efter solljuset, så att deras gavlar bildar orienteringspunkter i stadslandskapet.
- Formen hos bebyggelsen inom fastigheten, där byggnaden "famnar" den (för lekande barn) trygga innergården, samtidigt som byggnaderna exteriört ger uttryck för att vara en "skyddande skärm" mot omvärlden.
- Möjligheten för det hälsogivande solljuset att falla in mellan huskropparna och in på den hårdgjorda delen av innergården, där sittytor och lekplats är belägna. Även balkongernas placering, mot soliga lägen (med några få undantag), är ett uttryck för strävan efter omhändertagande av solens strålar.
- De för det sena 1950-talet och stockholmsregionen karaktäristiska växt- och byggnadsmaterialen, som präglar såväl den aktuella fastigheten som den närmast omgivande bebyggelsen.
- Karaktärsskillnaden mellan innergårdens naturpark respektive den plana och iordningställda vistelseytan ovanpå garaget.
- Naturberg i dagen på flera olika ställen inom fastigheten.

- Självsådda träd som fanns på platsen innan bebyggelsen uppfördes och de träd som ursprungligen planterades i samband med exploateringen. (De förstnämnda inlemmades i anläggningens gestaltning, när den uppfördes.)
- Separeringen mellan bilar och människor, samtidigt som det finns ordnad plats för biluppställning, såväl ovan som under jord.
- Det lokalcentrum för närområdet, med butiker/verksamheten som finns i Ledarö 3:s bottenvåning mot nordost.

Planändringens omfattning och karaktär

Den föreslagna planändringen medger dels att de båda befintliga byggnadskroppar som möts i fastighetens norra hörn kan byggas samman i sin helhet, dels att en ny och fristående byggnad kan uppföras mot grannfastigheterna Ledarö 1 och 2.

Modellperspektiv med vy från norr, där de båda tilläggen är markerade med gult. Illustrationen är upprättad av Vardag Arkitekter.

De båda byggnadskropparna i det norra hörnet är redan idag sammanlänkade, men hörnet ut mot Lysviksgatan är uppbrutet och byggnadsgavlarna är till största del frilagda. I bottenplanet finns en envåning butiksbyggnad. Både den befintliga sammanlänkningen och den envåninga butiksbyggnaden är ursprungliga. De möjliggjordes efter en planändring på fastighetsägarens initiativ. Dagens föreslagna planändring medger att den envåninga butiksbyggnaden byggs på med ytterligare våningar och att den befintliga sammanlänkningen döljs mot Lysviksgatan, samtidigt som de båda gavelmotiven ut mot gatan försvinner. Tillbyggnaden har samma höjd och takfall som de befintliga byggnadskropparna, varför den inte kommer att höja sig upp över bebyggelseområdets taklandskap.

Förslagets situationsplan (beskuren). De båda byggnadstilläggen är markerade med beigetonade rektanglar. Illustrationen är upprättad av Vardag Arkitekter.

I läget för den tänkta nybyggnaden finns idag kuperad terräng, bestående av en modulerad bergsslänt med en brant, organiskt uppkommen gångstig. Den föreslagna planändringen innebär att marken schaktas ut och att berget med tillhörande växtlig försvinner. Den nya byggnaden är högre än den omgivande bebyggelsen, varför den nya byggnaden kommer att skjuta upp ovanför det befintliga taklandskapet.

De båda tillskotten är tänkta att ges en samordnad gestaltning och det gestaltningsmässiga greppet beskrivs i planbeskrivningen enligt följande:

Föreslagen bebyggelse tillför fastigheten en ny årsring som utgår från befintliga kultur- och miljövärden i struktur och gårdsmiljö. Arkitekturen görs som en samtida, självständig tolkning av befintlig bebyggelse med kvalitativa och robusta materialval och kulörer som harmoniserar med befintlig bebyggelse. En ny helhet skapas när de två årsringarna flätas samman och nya samtida kvaliteter tillförs. Kvarteret får ett inslag av bostäder som uppfyller dagens krav, hållbarhetsmål och värderingar när det gäller tillgänglighet för fler, effektiv energianvändning och hållbar förvaltning. Omvandlingen innebär också att sociala och ekologiska värden stärks när gårdsmiljön byggs om med fler ekosystemtjänster, mer framtidsinriktad och robust dagvattenhantering och nya sociala kvaliteter.

Utöver de båda förändringar som beskrivs ovan kommer garagefasaden att omgestaltas i enlighet med gestaltningsprincipen ovan och den del av innergården som ligger ovanpå garaget kommer att moderniseras, vad gäller växtmaterial och funktioner. Dessutom kommer lägena för de ursprungliga groparna för trädplantering utmed butikslängan mot nordost att återskapas.

Fastighetens norra hörn i oktober 2020. Foto: Vicki Wenander.

Ungefär samma vy som ovan, men illustrerat med den föreslagna kompletteringsbyggnaden. Illustrationen är upprättad av Vardag Arkitekter.

Utrymmet mellan Ledarö 3 (till höger) och grannfastigheterna Ledarö 1 och 2 (till vänster) i oktober 2020. Foto: Vicki Wenander.

Ungefär samma vy som ovan, men illustrerat med den föreslagna nybyggnaden. Illustrationen är upprättad av Vardag Arkitekter.

Vy från innergården mot grannfastigheterna Ledarö 1 och 2 (till väster) i oktober 2020. Foto: Vicki Wenander.

Ungefär samma vy som ovan, men illustrerat med den föreslagna nybyggnaden. Illustrationen är upprättad av Vardag Arkitekter.

Inverkan på stadsbilden, fastigheten och den närmaste omgivningens kulturvärden

Detaljplaneförslaget medger att en ny årsring tillförs till den i dag sammanhållna bebyggelse som kvarteret Ledarö och de angränsande kvarteren utgör. Trots att dessa kvarter uppfördes av olika byggherrar, som i sin tur anlidade olika arkitekter, är bebyggelsen osedvanligt homogen, men med subtila gestaltningskillnader. Anledningen är att bebyggelsen uppfördes under en ganska begränsad tidsrymd och (troligtvis) en hård styrning från staden.

Flygbild över Farsta, tagen 1996. Bilden är relativt gammal, men tack vare fotovinkeln och hur solljuset faller in över stadsdelen, tydliggörs hur den består av inbördes sammanhållna bebyggelse-enklaver som sinsemellan varierar i storlek och gestaltning. Den enklav som Ledarö 3 hör till, ligger längst ut i bildens vänstra kant. Källa: Stockholmskällan.

Nedan redovisas hur och i vilken grad planförslaget skulle inverka på kulturvärdena hos stadsdelen, på den bebyggelseenklav som fastigheten är en del av, respektive på den aktuella fastigheten.

När det gäller ***inverkan på Farstas stadplanstruktur och stadsbild*** kommer den nya, fristående byggnaden att bli något högre än övriga byggnader i dess närhet. Den kommer därför att höja sig något över det befintliga taklandskapet och omgivningen.

Den nya byggnadens vinkling är densamma som hos det överbyggda garaget, varför byggnadens orientering avviker från principen för den befintliga bebyggelsens orientering som är anpassad efter solen och till terrängen. Ur ett kultur-

miljöperspektiv innebär det att den nya byggnaden till viss del avviker från de intentioner som låg bakom den ursprungliga stadsplanen.

Sektion mot söder som bland annat illustrerar den nya byggnadens höjd i förhållande till den befintliga, omgivande bebyggelsen. Den nya byggnaden är belägen mitt i bild. Illustrationen är upprättad av Vardag Arkitekter.

När det gäller **inverkan på den berörda bebyggelseenklaven och den enskilda fastigheten** gäller samma sak som för inverkan på stadsplanestruktur och stadsbild, det vill säga att den nya, fyra våningar höga, fristående byggnaden kommer att höja sig något över det befintliga taklandskapet, där bebyggelsen består av tre våningar.

Den nya byggnaden kommer också, genom sin placering i det läge där den befintliga, trelängade byggnadskroppen öppnar sig mot sydväst, avvika från den ursprungliga intentionen för hur bebyggelsen skulle disponeras i kvarteret.

Den nya byggnaden är något djupare och även kortare än befintlig bebyggelse. Det förstnämnda understryks av byggnadens balkonger över hörn. Detta gör att den planlagda byggnadens planform till viss del avviker från de befintliga smالهusen i bebyggelseenklaven.

Kompletteringsbyggnaden i den befintliga byggnadens norra hörn har ett strukturellt grepp som redan återfinns i bebyggelseenklaven, det vill säga ett slutet hörn med valmat tak, men med den avvikelsen att balkongerna är placerade över hörn. Kompletteringen innebär dock att de båda (delvis) fristående och för området karaktäristiska gavlarna förvinns. Detsamma gäller för den ursprungliga envåningsbyggnad och den smala sammanlänkning som båda tillkom genom den planändring som genomfördes i samband med att bebyggelsen uppfördes.

Nyttillskottens föreslagna gestaltning, anpassad till vår egen tids arkitektoniska preferenser samtidigt som den är färgkoordinerad med den befintliga bebyggelsen, kommer att bli ett visuellt och samtidigt samordnat tillskott till bebyggelse-enklaven. Tillskotten kommer således att bli avläsbara, men inte gå i polemik med den befintliga bebyggelsen.

När det gäller **förändringarna av utemiljön** består omgestaltningen av innergårdens nordöstra del av en balanserad sammanvägning mellan anpassning till samtidens funktions- och tillgänglighetskrav och det sena 1950-talets gårdsmiljökaraktär.

Även om den nya byggnaden placeras i ett läge som inte överensstämmer med inte intentionerna för ursprungliga stadsplanen visar samrådshandlingens solstudie att utemiljön på innergårdens nordöstra del i huvudsak kommer att vara solbelyst under den varma delen av året. Delar av innergården kommer dock att bli skuggigare än idag.

När det gäller naturbergskaraktären på innergårdens sydvästra del, med berg i dagen och tallar, kommer den att bibehållas intakt, men den lägre delen av samma berg kommer mot sydost att behöva sprängas bort för att ge plats för den nya, fristående byggnaden.

Utmed butiksfasaden mot Lysviksgatan kommer den ursprungliga trädplantningen att återskapas så som det ursprungligen såg ut.

Bedömning av och resonemang om påverkan på kulturvärdena

Baserat på ovanstående genomgång av samrådshandlingen och detaljplaneförslagets inverkan på fastighetens och den närmaste omgivningens kulturvärden, gör undertecknad följande bedömning:

Förslagets påverkan på stadsbild och stadsplanstruktur: Undertecknad bedömer att stadsdelens kulturvärden till viss del kan påverkas negativt, men i relativt liten utsträckning. Bedömningen baseras på att höjden på den fristående byggnaden, med sina fyra våningar, sträcker sig upp över det samordnade taklandskapet, där bebyggelsen består av tre våningar, samt på att byggnadens djup och orientering inte är fullt ut anpassad till intentionerna hos den ursprungliga stadsplanen. Frågan om byggnadens djup och orientering bedöms dock inte kunna upplevas i stadslandskapet, utan handlar om hur nyttillskotten teoretiskt förhåller sig till ursprungsintentionerna hos stadsplanen.

Förslagets påverkan på bebyggelsen i närmiljön och det nära stadsrummet: Påverkan på det nära stadsrummet bedöms i huvudsak som låg, men att den fristående byggnaden sträcker sig upp över det samordnade taklandskapet är negativt för karaktären hos den trevåniga bebyggelseenklaven.

Tilläggen kommer att innebära att den idag mycket sammanhållna bebyggelse-enklaven få en kompletterande årsring, vilket i sig lyfter frågan om huruvida enklavens ursprungsstruktur och sammanhållna gestaltning tål att förändras, ett frågan är av principiell art som är lämplig att pröva i ett samråd.

Valet att gestaltningsmässigt anpassa nytillskotten till vår egen tids arkitektoniska preferenser samtidigt som de färgkoordineras med den befintliga bebyggelsen, bedöms vara ett rimligt angreppssätt i samband med en eventuell komplettering.

De byggnadsdelar som behöver förändras för att planförslaget ska realiseras, bedöms som mistliga och därmed rimliga att ta bort om stadens ställningstagande är att det är går att komplettera bebyggelseenklaven utan att kulturvärden går förlorade.

Sprängningen av naturberg under markytan är inte avgörande för områdets kulturvärdet. Däremot är det mycket viktigt att naturberg i dagen bevaras och att tallar bibehålls och skyddas under byggproduktion.

Eftersom planförslaget, vid ett realiserande, kommer att kräva sprängningsarbeten är det ur ett kulturmiljöperspektiv viktigt att vibrationsalstrande arbeten styrs och följs upp på ett sätt som gör att befintlig bebyggelse inte tar skada.

Förslagets påverkan på den berörda fastigheten: Påverkan på kulturvärdena hos den berörda fastigheten är intimt förknippad med påverkan på stadsrummet och närmiljön, varför bedömningen under denna rubrik är densamma som ovan.

Utlåtande

Undertecknad anser att det kan vara möjligt att komplettera den nuvarande bebyggelsen inom fastigheten utan att bebyggelseenklavens och stadsdelens kulturvärden skadas, men att placering och storlek på den föreslagna fristående byggnaden behöver studeras och belysas ytterligare. Det handlar framför allt om byggnadens höjd i förhållande till befintlig bebyggelse och byggnadens orientering i stadsplanen.

Undertecknad anser också att plankartan ska förses med planbestämmelser som säkerställer att den välbevarade och för sin samtid mycket karaktäristiska bebyggelsen (byggnader och markbehandling) skyddas och bevaras på ett för fastigheten och bebyggelseenklaven lämpligt sätt.

Stockholm 2021-02-22

Vicki Wenander

Bebyggelseantikvarie och medlem i SPBA, Sveriges Praktiserande Byggnadsantikvarier.
Sakkunnig kontrollant av kulturvärden - K enligt Boverkets föreskrift BSF 2011:15 KUL2,
certifikat nr. SC0606-16.

070-614 14 55

vicki.wenander@wenanders.se

Wenanders Byrå

Grevgatan 28

114 53 STOCKHOLM

www.wenanders.se

